

המתח בין מסורת למודרניזציה במשנה האידיאולוגית של ר' כלפון רבקה נגר

הקדמה

ר' כלפון משה הכהן חי בין השנים 1870-1950 בדרום תוניסיה באי ג'רבה בחארה הכבירה, בתקופה בה הייתה תוניסיה תחת השלטון הקולוניאלי הצרפתי. ר' כלפון היה המנהיג הדתי הבולט ביותר בקהילה היהודית בג'רבה בתקופתו. הוא היה איש מעשה, שהוביל ופעל ללא חת, ומצד שני היה הוגה דעות. הקהילה היהודית בג'רבה הורכבה למעשה משתי קהילות שגרו בשתי שכונות נפרדות, אך המשותף היה רב מהשונה, והם היוו למעשה קהילה יהודית אחת. הקהילה היהודית התאפיינה בשמרנות דתית ובסגירות מרצון מפני המודרניזציה, בהשפעת השלטון הקולוניאלי. המאמר יעסוק בייחוד של יחס ר' כלפון לתמורות הזמן: מצד אחד שמרנות ומאבק נגד כל איום על הצביון הדתי של קהילתו, ומצד שני גילויי אהדה לחדשנות.

חלק א: הפן השמרני באידיאולוגיה ובפועלו של ר' כלפון

נביא מס' דוגמאות המבטאות את הפן השמרני של ר' כלפון, שהתבטא בדעותיו ובמפעליו בהם ביקש לשמור על הצביון הדתי של קהילתו, גם אם זה הצריך מאבק מעבר לסמכותו הפורמאלית.

יחסו לחינוך החילוני

נתייחס תחילה לעמדתו ביחס לחינוך החילוני¹: הרב כלפון והרב מרדכי אמייס הכהן הובילו ב-1937 מאבק נגד הניסיון של השלטון המקומי ושל כ"ח להחיל חינוך חילוני בקהילתם. הם הטילו חרם על כל מי שישכיר מבנה למטרה זו ועל כל אדם שישלח את ילדיו לבית ספר זה².

¹ נעשו מס' ניסיונות של כ"ח לפתיחת בית ספר בג'רבה: הראשון מימי הרב ניסים ביתאן ראב"ד בחארה הכבירה שניהן בשנים 1874-1896, הניסיון השני בימי יורשו הרב רחמים חדאד שניהן עד 1901, הניסיון שלישי היה ב-1904 בימי ראב"ד הרב סאסי כהן. בשנת 1937 נעשה ניסיון אחרון להקמת בית ספר בחארה הכבירה
2 כהן בנימין, האיש מרדכי, 48-49.

הרב כלפון, ראה בלימוד ילדים יהודים בבתי ספר צרפתיים ביטול תורה, ירידה לתרבות רעה³, וכגורם לפריקת עול המצוות. על הידרדרות הדתית של תלמידים אלו כתב :

”... אשר בתחילה פרקו עול מדברי רז”ל ואחר כך גם מדברי התורה ואחר כך היו למינים גמורים ופירשו מכל וכל רח”ל, והסיבה לזה הוא החינוך וההנהגה מהילדות על פי לימודים הזרים והדעות הזרות רח”ל”⁴.

הרב כלפון איבחן בדבריו אלו שלבים שונים בהתדרדרות הדתית של תלמידי בתי הספר הצרפתיים, כתוצאה מהחינוך החילוני: בתחילה הם זלזלו במצוות דרבנן⁵, אחר החלו לזלזל גם במצוות מדאורייתא⁶ ולבסוף הפכו לכופרים ופרשו מהיהדות לחלוטין.

במקום אחר הוא האשים את מערכת החינוך החילונית בגרימת בורות ביהדות אצל תלמידיה, שהביאה לפגיעה בקיום המצוות, כמו בזלזול בכיסוי ראש האישה הנשואה:

”בעונות הרבים בזמנינו זה רבים מהמחונכים על ברכי זרים אין שמים לב לזה מפני ההרגל הרע, וראוי להעיר אוזנם כי רבים מהם לא הכירו ולא ידעו שיש בזה צד איסור”⁷.

הרב חשש מהשפעת המשכילים, שהחזיקו בלימוד הלשונות והמדעים והזניחו את לימודי התורה, וראה בהם כחולים במחלה מדבקת שעלולה להתפשט ולהזיק לאחרים⁸. הוא גם הזהיר מהסכנה הטמונה בלימוד בספרי הגויים, כי הלומד עלול להיות מושפע לרעה ולפגוע באמונתו⁹.

הרב עסק בהשלכות הנפסדות של חינוך זה גם על תחומים נוספים, כמו הפגיעה במשפחה שנבעה מפער הדורות בין אבות לבנים:

”מפני שהתרבות הזרה גורמת פירוד לבבות בין האבות והבנים...”¹⁰.

הדור החדש, שהתחנך על ברכי ההשכלה החילונית, ראה בדור אבותיו ששמרו מצוות, פרימיטיביים ובעלי אמונה ואורח חיים לא רלוונטיים.

השלכה נוספת של חינוך זה הייתה עיוות בפירוש המושג תלמיד חכם:

”הנה בזמן זה כתבו הפוסקים שאין לנו דין ת”ח ועוד דבאמת אי אפשר להגביל את הדבר שיש מי שיודע חלק מה ונחשב בעיני ההמון לת”ח ויש שיודע יותר מזה ואינו בתור חכם או ת”ח, ועוד דבעונות הרבים יש שהם בסוג ת”ח ולהיותם מחונכים על ברכי זרים במלאכות ולימודים יוצאין מן השורה והיו כשאר עמי הארץ ולפעמים פחותים מהם רח”ל

3 זכות משה, 56.

4 תורה וחיים, קמא.

5 שנגזרו על-ידי חכמים.

6 מצוות שמקורן מהתורה שבכתב.

7 הכהן כלפון, ברית כהונה, פ.

8 תורה וחיים, רס.

9 תורה וחיים, סג.

10 תורה וחיים, פג.

כי להיות להם חלק מן התורה מתאמצים לכסות על האמת פסכת ומקלקלים גם את זולתם באמור להם מותר הוא זה וכיוצא"¹¹.

לדעתו, פירוש המושג תלמיד חכם הפך להיות לא ברור ולא נכון, וכך נוצר מצב שאדם לא ראוי יוכר על-ידי הציבור כתלמיד חכם וההיפך. מצב זה יצר שימוש לא נכון ואף מסוכן בתואר תלמיד חכם, שניתן לאדם שרכש את השכלתו בחינוך הלא תורני. אדם כזה עלול לשמש כרועה רוחני, ועלול להשתמש בידע התורני המועט שלו להדרכת אחרים, ובכך לגרום לתפיסה לקויה ולקלקול חינוכי של הציבור.

הצרות שבאו על היהודים נתפסו כתוצאה מהחינוך החילוני:

"וכי נהפכו רבים מהלומדים אצלם על פי דרכם ודעותיהם בהיותם נוטים מאחרי התורה... אך מהצרות עצמם הבאים עלינו בעזבנו דרכי ה'..."¹². לדעתו, הצרות של עם ישראל הם עונש על תוצאות החינוך החילוני, שהטו את היהודים מהדרך הנכונה וגרמו להם להיות בעלי דעות החורגות מהאמונה בתורה.

הרב כלפון, שחשש מכל השפעה אירופאית, אסר גם על לימוד שפות זרות¹³, ועל כך כתב: **"... לבלתי ילמדו שום שפה מלבד שפתינו הקדושה"¹⁴.** הוא התיר רק את לימוד השפה הערבית¹⁵, שבה ראה קשר לשפה העברית: **"השפה הערבית אשר היא כפי דעת זקני ז"ל¹⁶ לשון הקודש משובש היא"¹⁷.** הרב התיר לימוד אותיות של שפה אחרת רק בתנאי שהלומד הוא בוגר **"אחרי עשרים שנה"¹⁸**, ושהלימוד יהיה באופן עצמאי, ולא במסגרת בית ספר: **"בלי ישיבה קבועה אצל מלמד וכל שכן וקל וחומר לבלתי לכת אל בתי ספר"¹⁹.** ההיתר הוא לא ללימוד השפה עצמה, אלא רק ללימוד האותיות, כי מצד אחד הרב הבין את הצורך בידע בסיסי בשפה זרה, כדי להקל על היהודי להשתמש בשירותי השלטון המקומי, אך מצד שני חשש משליטה מוחלטת בשפה הזרה, שעלולה לדעתו להשפיע לרעה על היהודי. לדעתו, לימוד השפות הזרות והשימוש בהם הם חלק מהסיבות שהביאו את היהודים לנטוש את מצוות היהדות, וגרמו להרס וקלקול לדת ישראל. הרב הייה מודע לחשיבות של השליטה בשפה הזרה למגעים עם השלטונות, ולכך שאין איסור מפורש לכך מהתורה, ובכל זאת חשש מהשפעתה השלילית:

"...הלשון והשפה המתפשטים בכל אומה ואומה השולטים בבית ישראל אשר באמצעותם רבים מאחינו בני ישראל התבללו או שכחו את התורה והמצווה ורק בשם

11 הכהן כלפון, שואל ונשאל, ח"ה, קעב

12 הכהן כלפון, ברית כהונה, פ.

13 שם, 12.

14 זכות משה, 11

¹⁵ היהודים נהגו לכתוב בשפה הערבית אבל באותיות עבריות.

16 לא ברור למי התכוון אם לסבו הרב משה כהן, או לאביו של סבו שהיה הרב שאול הכהן ששימש ראב"ד בגירבה.

17 הכהן כלפון, שואל ונשאל, ח"ה, קעב

18 שם.

19 שם.

ישראל יכוננו כשהם שומרים איזה מין המצות ונכשלים בהרבה עבירות כחילול שבת ועריות וכדומה אשר בעונות הרבים עברו ונכשלו"²⁰.

לדעת הרב, השימוש בשפות זרות הביא את היהודים להישאר רק עם התואר יהודים, עם קיום מצוות בודדות בלבד.

המאבק של הרב כלפון והרב אמיס הצליח והקהילה עמדה מאחוריהם. התמיכה לה זכו התבטאה בתגובת בני קהילתם לנציג של כ"י"ח שהגיע למקום ב-1937 כדי לקדם את הקמת בית ספר בג'רבה²¹:

ג'אק טייב תיאר את ביקורו של ויטאליס, נציגה של כ"י"ח בג'רבה, "בג'רבה היה המצב חמור עוד יותר. ויטאליס, שהיה שוחר שלום מטבעו, זהיר ודיפלומטי, גרם למרות זאת להתעוררות רגש של עוינות כללית כלפיו, והוא נאלץ לעזוב את האי בבהלה, תחת מטר גידופים איומים ואבנים, וכך באווירה עוד פחות אוהדת מאשר בתחילת שנות העשרים, הסתיים המאמץ האחרון לפתוח פתח בפני קהילות השוליים בגבול הסהרה למודרניזם המערבי"²².

השלטון המקומי, שלא זכה לשיתוף פעולה מהתושבים וממנהיגיהם, ויתר בסופו של דבר על תוכניתו להקים בית ספר ללימודי חול בחארה הכבירה.

יחסו למנהגי חתונה זרים שאיימו לחדור לקהילתו

מנהג חדש, שאיים לחדור לקהילתו בהשפעת קהילות מחוץ לג'רבה ובעיקר מצפון תוניס, היה שבני זוג נהגו להיפגש לפני החתונה.

בג'רבה נהגו לאסור באיסור מוחלט על בני הזוג להיפגש לפני החתונה מלבד פגישת השידוכין²³, שבה היה עניין. זוג שחרג מאיסור זה:

"יהיה בחרם ב"מ (= בר מינון) וגם כן לא ילך להם שום אדם להשלים מנין בחתונה אפילו בליל שבע ברכות..."²⁴.

הרב כלפון נשאל הודות זוג יליד ג'רבה, שהגיע מתוניס, שרצה להיפגש לפני נישואיהם:

"רצינו לדעת אם יכולים לעשות כן או לא. גם רצינו לדעת אם הסכמה זו חלה עלינו ועל

זרענו או יכולים הדורות הבאים לעבור עליה. גם רצינו לדעת אם יש התרה להסכמה הנז' או לא אם יעמדו הדורות הבאים להתירה..."²⁵.

20 תורה וחיים, פא.

21 על פי כהן בנימין, האיש מרדכי, 15, 49, ניסיון הקמת בית הספר ב-1937 היה של הממשל המקומי, שרצה להקים במקום בי"ס ממלכתי במגמה צרפתית, אך לפי טייב, ג', "יהודי תוניסיה בין שתי המלחמות", בתוך: אברהמי יצחק (עורך), שורשים במזרח, כרך ב', ת"א (1989), עמ' 393-369, 390, הניסיון היה של כ"י"ח. יתכן כי הייתה זו יוזמה משותפת של השלטון ושל כ"י"ח.

22 טייב, ג', "יהודי תוניסיה בין שתי המלחמות", בתוך: אברהמי יצחק (עורך), שורשים במזרח, כרך ב', ת"א (1989), עמ' 393-369, 390.

23 חזן סעיד סיפר בראיון שהיו חתנים, שנהגו לעבוד אצל אב הכלה לפני הנישואים, כדי להכיר מקרוב את הכלה ומשפחתה, אבל למרות זאת לא היו בני הזוג מדברים או מתראים ביחידות. (סעיד חזן; ראיון)

24 שואל ונשאל, ח"ה, קסד. שם, ח"ז, שיז.

מהשאלה נלמד שהשואלים שנחשפו בתוניס לתמורות בנושא, היו מודעים לשינוי בהלך רוח של הדור החדש ביחס למפגשים לפני הנישואים, ולכן ציפו לשינוי בתקנה זו בימיהם, או לפחות בימי הדור הבא.

הרב לא זו מעמדתו ולא היה מוכן לפשרות בנושא זה. הוא הדגיש את חומרת העניין וכינה את הזוג: **"ומקרוב באו שני בורות נשברים לחלל כבוד החומה ולפרוץ גדריה"**²⁶. הרב התייחס בחומרה לזוג וראה בהם פוגעים באופן חמור בערכי היהדות על ידי ניסיונם לפרוץ את גדרותיה. הוא כינה את הזוג **"בורות נשברים"**, ביטוי זה בא להביע את הזלזול הרב שחש הרב כלפי התרבות הקלוקלת של בני הזוג, שהמירו את ערכי היהדות, המשולים לבאר מים חיים, בתרבות קלוקלת, המשולה לבורות שלא מפיקים מים, ואף לא יכולים להכיל אותם מחמת היותם שבורים. הרב פרסם את שמותיהם והזהיר מפניהם מחשש מהשפעתם על בני הקהילה בנושא. הרב חש מאוים מהלך הרוח החדש בקרב קהילתו: **"אשר בלי ספק יצא מזה כמה וכמה נזקי הגוף והנפש וחסרון יישוב העיר וריבוי מחלוקת"**²⁷. הזוג לא קיבל את מרות הרב, ואף ערער עליה בפני בית הדין הרבני בתוניס, ועל כך כתב הרב כלפון: **"מלבד שפלוני כהן הנז' לא שמע אל קול מורים, אלא הלך אל התריבונא'ל (בית הדין)"**²⁸ יר"ה ושלח פתקאות אל אחד ממנו עבור עניין זה והיה חילול ה' אשר מעולם לא הייתה כזאת בעירנו"²⁹.

הרב ראה בתלונתם כלפי רבני ג'רבה חילול ה', והעיד כי לא היה תקדים להתנהגות כזו בג'רבה, שכללה פנייה לרשויות החוק להתלונן על רבני ג'רבה, בנוסף לאי קבלת מרותם. מנהג זר נוסף שחדר לקהילה הייתה הכללת שירי אהבה ושירי נוכריים בחתונות ושמחות, שאותם כינו הרבנים "שירי עגבים"³⁰.

הרב יצא נגד המשפחות שנהגו במנהג זה ודחה את טענתם כי זה נעשה לשם מצווה לשמח חתן וכלה. לדעתו יש במנהג זה השפעה שלילית ביותר עד כדי **"איבוד נפשו ונשמתו"**. הרב קרא לציבור לא להשתתף בשמחות אלה. הרב לא יכל פורמאלית לכפות את דעתו בנושא, לכן כרך את קיום טקס הנישואין בחיוב להימנע מתופעה זו. במסיבות שנערכו לפני חתונות, שבהם שרו שירי עגבים נקנסו הזוגות על ידי הרבנים. הזוג לא היה חייב חוקית לשלם את הקנס, אבל בכל זאת שילם והתחייב להימנע מכך בחתונה, כי אם הקנס לא היה משולם³¹, הרבנים היו מסרבים לחתנם.³²

25 שם.

26 שואל ונשאל, ח"ה, קסז-קסח.

27 שם.

28 כנראה שמדובר על פניה לבית משפט של המדינה. זאת על סמך האשמה נגד בני הזוג שגרמו בכך לחילול ה'.

29 שם.

30 עיין בן-חור אפרים, "מנהגי חתונה בג'רבה", בתוך: ידע-עם, 30 (תשכ"ו),

36-37.

31 כספי הקנס נתרמו למוסד ציבורי כל שהוא.

32 ברית כהונה, תקמד.

נגד פעילות נוגדת הלכה של חברת "עטרת ציון"

הרב לא חשש גם לצאת נגד קבוצה מאורגנת, גם אם היא זכתה לאהדת הציבור, אם התנהגותה חרגה לדעתו ממצוות הדת באופן בוטה- כך היה בתגובתו נגד הקבוצה הציונית "עטרת ציון"³³ שביקשה לערוך סעודה בתוך בית הכנסת הכוהנים. התנועה הציונית זכתה לאהדה ציבורית הן מהציבור והן ממנהיגיו הדתיים, ובעיקר מר' כלפון עצמו. אהדה זו לא מנעה מהרב להשתמש באיום של הטלת חרם על קבוצה, שסירבה תחילה להישמע להוראותיו, למרות שעונש זה חרג מסמכות הדיינים³⁴. בתחילה הרב כלפון הזהירם שהדבר מנוגד להלכה, אך הם סירבו בתחילה לשמוע לו. הרב מיהר בעצמו לבית הכנסת והיתרה בהם "אם לא יסלקו הכול מבית הכנסת מייד הוא מטיל חרם על כל הציבור הנוכחים"³⁵ מייד כולם נרתעו ועזבו את המקום. החרם היווה למעשה לחץ ציבורי על פרט הנענש, והוא לא היה אפקטיבי ללא שיתוף הפעולה של הציבור. הרב היה מודע למעמדו התקיף בעיני רוב בני הקהילה וניסה לאכוף את רצונו בעזרת לחץ חברתי על החלקים בקהילה שפחות נשמעו לו.

חלק ב: פתיחות וחדשנות אצל הרב כלפון

על אף היותו בעל עמדה שמרנית ותקיפה ביחס לשמירה על הצביון הדתי של קהילתו, הרב הוכיח פתיחות, חשיבה יצירתית וחדשנית, ולעיתים אף מהפכנית בכל הנוגע לתמורות הזמן, שלא היוו פגיעה בדת והייתה בהן תועלת. הרב לא חשש לאמץ בחום דרכי פעולה ואידיאולוגיות חדשניות ואף לשלבם בתחומים שונים כמו, בשיטות למידה בלימוד התורה, במערכת חינוך הילדים, בארגון הצדקה וביחסו לתנועה הציונית. נביא להלן דוגמאות מדיוניו בסוגיות השונות, המלמדים על הלך המחשבה מיוחד זה של הרב, ואף על אימוץ דרכי מחשבה ועשייה מודרניים.

מדיניותו של הרב כלפי השלטון הצרפתי וכלפי החידושים הטכנולוגיים

הרב אומנם נאבק נגד החלת חינוך צרפתי בקרב קהילתו, אך עם זאת העריך את השלטון הצרפתי ואת עקרונות הדמוקרטיה שלו:

³³ התנועה הציונית "עטרת ציון" הוקמה בגירבה בשנת 1919 ופעלה עד 1958.

³⁴ ברית כהונה, תקה, תקח.

³⁵ בהקדמה, שואל ונשאל, ח"ה, 16.

"הנה הממלכה האדירה, הממלכה החופשית. אוהבת הדרור. ידידת החופש. נקיית

הדעת. בירת המחשב. היא ממלכתנו צרפת יר"ה...³⁶.

הרב כלפון ראה בחיוב את החידושים הטכנולוגיים, את השינויים הכלכליים שבאו בעקבותיהם ואת הפיתוח המדע וחידושו, אותם כינה "רוח הידיעה השורה בעולם"³⁷. לדעתו הבורא העניק חוכמה לאנשים לפתח טכנולוגיות, כדי לקרב את הגאולה³⁸: "כי ה' ברחמיו הפיח רוח דעת לכמה חכמי לב, אשר כל המצאותיהם לקרב המרוחקים בזרוע"³⁹. נפלאות הטכנולוגיה יסייעו לקבץ גלויות ישראל מהתפוצות בקלות וביעילות: "... אין כל אלה ותכליתם רק גאולתנו וקיבוץ פזורינו מבין הגויים... ולהקל גם כן עול וצער לכתנו במדבר ולעבור ימים ונהרות עם משפחותינו כדי להגיע אל ארצנו ..."⁴⁰. חידושי הטכנולוגיה, כמו טלפון או מברק, יקצרו את זמן הדרוש לעלייה לארץ ויקלו את תנאי העלייה שהייתה כרוכה בקשיים פיזיים ונמשכה זמן ממושך. כמו כן פלאי הטכנולוגיה יעוררו את האמונה בהשגחת הבורא בקרב היהודים הרחוקים מאמונה, ויגרמו להכרתם בגדלותו של הקב"ה, ובכך יתרמו תרומה נוספת לבוא הגאולה⁴¹. הרב מפרש את חידושי הטכנולוגיה כביטוי להשגחה אלוקית ותהליך גאולתי.

הרב כלפון שאף לא רק לגאולת ישראל ולפתרון בעיות של עם ישראל, אלא גם שאף לתיקון העולם כולו שיהיה אנושי יותר, חכם יותר, צודק ושוויוני. לדעתו פיתוח הטכנולוגיות עשוי לסייע לתיקון העולם. לדוגמא, הוא התייחס לבניית דרכים חדשות ולפיתוח כלי התחבורה מודרניים, כמו אוניות הקיטור והמטוסים, שיסייעו להפוך את העולם "כבית אחד גדול"⁴². הניידות בין חלקי העולם השונים תתרום לפיתוח המסחר הבינלאומי, להתפשטות המדע וההשכלה, וכל זה יתרום לביטחון ושלוש בעולם⁴³. בדבריו הוא אף הביא רעיונות יצירתיים שונים לפיתוח, לדוגמא הוא הציע שבניית הדרכים שיאפשרו מעברים בין כל חלקי העולם, תעשה על ידי ייבוש ימים, או יצירת דרכים תחת פני הימים⁴⁴.

יחס הרב למוסד הצדקה

36 זכות משה, נח.

37 תורה וחיים, שט.

38 עיין זוהר צבי, "אשרור דתי של הציונות כתנועה לאומית חילונית: פרק במשנת הרב כלפון משה הכהן", בתוך:

ישראל 2, (תשס"ג), עמ' 122-125.

39 תורה וחיים, שט.

40 שם.

41 שם.

42 תורה וחיים, קטז.

43 תורה וחיים, קטו-קטז.

44 שם.

נתייחס לעמדתו האידיאולוגית של הרב ביחס לצדקה, לדרך הרצויה בארגונה, לדרכים לצמצום העוני ולסיוע האידיאלי לחתן.

בג'רבה התעוררה מחלוקת בין חברי וועד הקהילה אם לחייב את הצדקה בהתאם לרמה הכלכלית של האדם: "מהם אומרים כי תהיה דרך ההערכה לפי ממונו של הנותן..."⁴⁵, "או להמשיך לגבות צדקה על פי רצונו החופשי של האדם: "ויש מהם שדעתם שיהיו רק כל אחד מתנדב כפי מה שידבנו ליבו בין רב למעט..."⁴⁶. על פי הדעה השנייה אין לכפות את הצדקה, כי אין לבית הדין סמכות לאכוף: "... ומה שהיו נוהגים מקודם הוא משום שהיה כוח בית הדין יפה מהממשלה להעניש מי שאינו משלם... לא כן בזמן הזה שאין כוח לבית הדין בזה"⁴⁷.

הרב כלפון שדן באפשרויות השונות⁴⁸, טען שלא צריך לחייב את הצדקה, אפילו אם היה לבית הדין סמכות חוקית לאכוף: "דגם בזמן שכוח בית הדין יפה מהממשלה יר"ה, אפ"ה(אפילו הכי) אין להשתמש בדרך ההכרח והכפייה..."⁴⁹, וקל וחומר שאין לכפות את הצדקה בתקופתו שבו אוסר השלטון על ראשי הקהילה לאכוף את הצדקה: "וכ"ש במקומות אשר הממשלה יר"ה אינה מסכמת אל הכפיות..."⁵⁰. הרב כלפון טען כי הלך הרוח של התקופה המודרנית מתנגד לכפייה ומעודד חופש בחירה: "בדורנו זה אשר כל העם מקצה שואפים רק אל החופש והדרור ודואגים לכל דבר הבא בכפייה לבטלו"⁵¹, ועוד כתב בעניין:

"בכל המקומות שאנו שומעים כעת מתנהגים רק באופן זה של רצון איש ואיש ... ובפרט כי בימינו נתפשטה הדעה לבחור בחופש וחרות ולהתרחק מכל כפייה והכרח, ושיטה של הכפייה וההכרח הולכת ומתבטלת והשיטה של החרות והרצון הולכת וגוברת..."⁵². הרב כלפון צידד במגמה של העולם המודרני לחופש הפרט, והסביר את החסרונות של הכפייה:

"...והדומה אל הכפיות אשר לדעתי כל הולך בדרך לא רצויה אשר זכרתי ובוחר לו דרכי הכרח וכפייה, לא לבד שאינו מתקן ובונה, אלא הוא מקלקל והורס. וכול בעל נפש יקרה הדורש טוב לעמו ישים לבו אל הדברים הרצויים והראויים ויתרחק מכל גורם עוות ומחלוקות"⁵³.

45 שם.

46 שם.

47 הכהן כלפון, שואל ונשאל, ח"ז, קס.

48 הרב כלפון דן בסוגייה גם בספרו תורת משה, קיב-קיד.

49 שואל ונשאל, ח"ז, קס.

50 תורת משה, קיד.

51 תורת משה, קיד.

52 שם, קסא.

53 תורת משה, קיד.

על פי דבריו, לא רק שדרך הכפייה לא תועיל, אלא היא תקלקל ותגרום לנזקים, לכן מי שבאמת רוצה להטיב עם בני הקהילה, צריך להתרחק מכל התנהגות שיש בה כפייה, העלולה לגרום התנגדות ומחלוקת, לבחור בדרך השכנוע ולכבד את דרך ההתרמה המבוססת על הרצון החופשי של האדם. בדרך זו ניתן לגבות יותר כסף, כי אדם תורם יותר מרצון מאשר בהכרח, תמנע מחלוקת, גביית הכספים תהיה קלה יותר והשכר יהיה גבוה יותר כשהמצווה נעשית מרצון.

הרב היה מודע להלך הרוח ולשינויים שחלו בעולם ואף בקרב קהילתו, המצדדים בהתחשבות ברצון הפרט, בנתינת כבוד לחירות האדם, לחופש הדעה והפעולה ולסלידה מכפייה, והוא אימץ דעות אילו להשקפת עולמו, גם מעבר לעניין הצדקה.

ארגון הצדקה

בעיה נוספת שנאלצו להתמודד איתה הייתה עיוותים בחלוקת הצדקה, בגלל חוסר ארגון באיסוף הצדקה ובחלוקתה: **"שיגיע לכל אחד כראוי לו ולא יהיה אחד מקבל מכמה מקומות והשני מצטמק ורע לו"**⁵⁴. על מנת למנוע תופעות כאלה ואחרות, נערכו שינויים למיסוד איסוף הצדקה. הרב אימץ דרכי ארגון מודרניים כמו קבלות מסודרות. הרב תיקן שישב אדם עם קבלות ברחבת השוק ויתרים את בני הקהילה⁵⁵, רישום כל ההוצאות, כדי ליצור שקיפות, שכל תורם ידע לאן הופנה כספו ובכך למנוע עיוותים ושחיתויות: **"אמנם העיקר להיות כל דבר ודבר מזה באופן היותר ישר ונקי מכל חשד והנותן רישיון לבעלים לעמוד על כל הנעשה"**⁵⁶. קבלה ניתנה לכל תורם, ועליה נכתבה מטרת הצדקה, תאריך נתינת התרומה ואף חתימת הגזבר שאסף את הצדקה, כדי לסייע ליצור שקיפות: **"ומראשית כזאת נחוץ לזה כתבי קבלה אשר יהיו בדפוס אשר בס תהיה מוזכרת המטרה ותנאיה אם באחורי הדף הוא אם באיזה חלק ממנו ועם זה המניין והזמן של היום והחדש והשנה וחתימת הגבאי הממונה"**⁵⁷.

גם האיסוף של הקופות תועד: **"מריקים את הקופות ורושמים בפנקסיהם מה שנמצא שם"**⁵⁸. כל ההכנסות מההתרמות השונות וההוצאות לצרכים השונים נרשמו ותועדו במרוכז: **"ואחר כך רשימה מפורשת בדפוס בה מוזכר כל הנקבץ ואופן חלוקתו או הוצאותיו..."**⁵⁹.

הרב כלפון היה מודע שדרכי התנהלות וארגון חדשים אלה היו בהשפעת הפורמליזציה, והם דרכי הניהול המודרניים של המשכילים, שכללו סדר וארגון. הוא ראה בהם דבר חיוני וחובה, שלא ניתן בלעדיהם לנהל את הקהילה: **"ובפרט בדורותינו האחרונים אשר נעשה**

54 תורת משה, סג.

⁵⁵מסינג יהודה, "גדולי רבני תוניסיה ולוב", בתוך תולדות ישראל, ח', ירושלים: ספריית המורה הדתי, משרד החינוך והתרבות, תשמ"ו. עמ' 67.

56 תורת משה, קיד

57 שם.

58 ברית כהונה, קפג.

59 שם, קיד.

כמעט לחוק אצל כל המשכילים נקיי הדעת לסדר החשבון בתכלית הדקדוק המובא והמוצא עם הזכרת הזמן והמקום ... אחרי שבזמן זה נעשה הדבר כמעט לחוק ודבר ידוע אצל הכול. ומי שאינו עושה כן אינו מן הישוב....”⁶⁰.

הוא היה מודע להתנגדות לדרכי הניהול החדשות באיסוף הצדקה, כי הן גורמות לטענת המתנגדים לבזבוז כספים וזמן. הרב כלפון דחה את דבריהם, כי הוא ראה בהוצאות אלה הכרחיות: ”ואין לחוש על ההוצאות בפרטים כאלה, כי הם יסוד ועיקר גדול בכל מוסדי צדקה וחסד. ומי שחושב כי הוצאות אלו איבוד ממון וזמן הנה הוא כחושב כי ההשתדלות ותשלום שכירות לחנות למשאו ומתנו איבוד ממון וזמן אשר בודאי תבוא האמת ותטפח על פניו.”⁶¹.

לאנשים שהתנגדו לעבוד בדרכי הניהול החדשים, הוא הציע:

”... מי שאין לו יכולת לעשות כן אם מחסרון ידיעתו, אם מחסרון הזמן, אם מצד שאינו רוצה לטרוח וכיוצא, ראוי לו למשוך את עצמו ממינוי זה ולא יביא עצמו לידי שום לזות שפתיים, אחרי שבזמן זה נעשה הדבר כמעט לחוק ודבר ידוע אצל הכול. ומי שעושה כן אינו מן הישוב. ובפרט כי על הרוב הממשלה יר”ה עיניה פקוחות גם על עניינים כאלה ובהיות לו כל דבר מדוקדק חשבוננו בנקל יהיה נקי מה’ ומישראל, ואם לאיו כמעט גורם חילול ה’ שיחשבו עליו תועה ח”ו גם כי נקי הוא...”⁶²

הרב הציע כי אדם שלא בקיא בדרכי ניהול אלו, או לא מעוניין, יחדל מהעיסוק של ניהול, כדי למנוע חשד בניהול כספים לא כשר, וכי לדעתו, זו הדרך המקובלת ואין לחרוג ממנה ובגלל חוקי המדינה הדורשים הגינות בחשבונות אלו. את העוסקים בניהול כספים לא בדרכים אלו, הוא מאשים בחילול ה’.

דרכים להציל ממעגל העוני

הצדקה נתפסה בעיניו כברירת מחדל ולא כעזרה אופטימאלית לעניים, למרות ערכה הגדול. דעותיו ביחס לעזרה לנזקקים התבססו על התפיסה שהובאה בגמרא בדברי ריש לקיש: ”גדול המלווה יותר מן העושה צדקה...”⁶³. הוא הבין שצדקה לא מצליחה בד”כ להוציא את העני ממעגל העוני, ולכן הדרך האידיאלית לשקם את העני שלא יצטרך יותר לעזרת הציבור יהיה על ידי ע”י שילובו במעגל העבודה ולכן המליץ הרב על הקמת מוסד להכשרה מקצועית⁶⁴, שיפעל במקביל למוסד הצדקה של וועד הקהילה: ”ימים רבים עלה ברעיוני יסוד ותמיכה לעניים ואביונים ועם כי לא עלה בידי להוציא מן הכוח אל הפועל

60 תורת משה, קיט.

61 תורת משה, קיד

62 תורת משה, קיט-קד.

63 גמרא, שבת, ס”ג, ע”א.

64 תורה וחיים, פח-פט. שואל ונשאל, ח”ח, רטז. ברית כהונה, קנא, קמט, קנא, קפ, תקנז?

עכ"פ ראייתי להציגו פה אולי יעזרני ה' להוציאו לפועל, או יהיה זמן מכשר לאיזה יחידים להוציאו לפועל..."⁶⁵.

ההנחה של הרב כלפון, שעמדה מאחרי רעיון זה, הייתה שהעוני נגרם בעיקר מחוסר מקצוע, ולכן אם העני ירכוש מקצוע, ואף יקבל ליווי עד לשילובו בעבודה, הוא יצא ממעגל העוני ולא יזדקק יותר לצדקה: "ועני ודל להחזיק בידו עד אשר ילמוד ויעמוד ברשות עצמו... וכן אם הוא מוכשר למסחר וכיוצא יחזיקו בידו..."⁶⁶. הקמת המוסד והחזקתו ימומנו על ידי תרומות ועל ידי החזר כספי מאנשים שלמדו במוסד זה והצליחו להתפרנס בזכות המקצוע שרכשו"⁶⁷: "... לייסד מוסד אשר מטרתו להחזיק ידי עני ואביון. לא בדרך מתן וצדקה, כי זה עניין כבר נוסד בשם "כומיתי".... אך מוסד זה מטרתו להשתדל ללמד מי שאין לו מלאכה..."⁶⁸ גם שכר הלימוד לא יינתן כצדקה, אלא יחשב הלוואה, שאותה יחזיר העני בתשלומים לאחר שיתחיל לעבוד: "וירשמו הממונים ע"ז כל מה שהוציאו עליו וישתדלו אחר כך לגבותם ממנו לפרקים כפי יכולתו..."⁶⁹. גם במימוש רעיון זה יידרש להסתייע בצדקה, או מהלוואות מהקהל⁷⁰, אך למרות זאת, הרב ראה דרך זו כיותר טובה מתמיכה בעני על ידי צדקה: "ואופן צדקה זה היותר מובחר באופני הצדקה... אשרי אדם המחזיק בה"⁷¹. גם מוסד זה ינוהל על פי הצעתו, בדרכי ניהול מודרניים: עם כללי עבודה, בעלי תפקידים מוגדרים שונים, תיעוד הפעילות, חלוקת קבלות, קיום ישיבות קבועות ותכנון עבודה: "והממונים ע"ז (על זה) נשיא, מזכיר, סופר, גבאי, ושאר חברים ישתדלו להתקבץ פעם לשבוע לראות מה שצריך לזה... והיו כללים באופני תהלוכות המוסד זה, דרך משל לקצוב עד כמה יוכלו לעזור, ויהיה להם מזכיר קבוע. ויהיה להם כתבי קבלה לצורך זה..."⁷². מכל האמור לעיל, אנו למדים עוד על השקפת עולמו של הרב כלפון, שנתנה ערך לכבוד האדם, שלא יצטרך להתבזות ולהזדקק לבריות, אלא יתפרנס בזכות עצמו. כמו כן ברעיונו זה התבטאה שוב תפיסתו המנהלית, שדגלה במוסדות מאורגנים, עם דפוסי עבודה, תיעוד, חלוקת סמכויות מוגדרת, עבודה בצוות ותוכניות עבודה מעודכנות. הרב כלפון לא הצליח לממש את האידיאולוגיה שלו, אך עדיין קיווה שרעיונו יתממש.

סיוע לחתנים עניים

הצעה ברוח דומה הוא הציע בנוגע לחתנים עניים. חתן למשפחה ענייה עלול למצוא עצמו בסטאטוס דומה לבני משפחתו ולהזדקק גם הוא לצדקה מהציבור, ולכן הציע הרב לא להסתפק בעזרה לצרכי החתונה לחתן העני, אלא לפעול להוציא אותו ממעגל העוני על ידי

65 תורת משה, קנא.

66 שם.

67 שם.

68 שם.

69 שם.

70 שם.

71 שם.

72 שם.

יצירת תעסוקה לחתן. זאת על ידי שכל אדם יתרום סכום כסף קבוע לכול חתן, כאשר חצי מהסכום יופרש להוצאות החתונה וחצי מהסכום יוקדש להקמת עסק לחתן שיפרנס בעזרתו את משפחתו החדשה, ובכך לפתור לדעתו, את בעיית העוני:

”יתנום לחתן עצמו להיות לו לקרן קיום להתפרנס בו לעשות בהם איזה עסק המכניס לו כדי פרנסתו. ובהיות כזאת אשר כול המתחתנים יהיה להם דבר המפרנסם, אין ספק כי אחרי עבור איזה שנים לא יישאר בעיר איש עני...”⁷³

היחס לתלמיד

גישתו הדוגלת בכבוד לפרט ולחירותו ולהימנעות ככול האפשר מכפייה באה לידי ביטוי גם ביחסו של הרב לתלמיד. הרב כלפון התייחס לצורך לאמץ דרכי חינוך, התואמים את התקופה בדורו: **”ובפרט בדורנו זה אשר רוח כל בשר שואפת אל החירות ושונאת תכלית שנאה אל השעבוד...”**⁷⁴.

הרב היה מודע להלך הרוח של תקופתו שהעריך את ערך החופש והבחירה החופשית ודחה את הכפייה, לפיכך לדעתו, גם חינוך הילד לא צריך להיות מושתת על כוחניות ודיכוי, אלא צריך להיות מושתת על דוגמא אישית והסברים:

”... ימעית האב מלדבר דברים בטלים לפני הבן ... וגם יביניהו ויסביר לו כראוי איך ראוי להיות, אין ספק כי זה מועיל יותר מכל המכות... ואם אפשר בדברי חיבה וכן יותר טוב ונכון, אך הכול לפי מזגו של הבן ישקול הרב או האב איך ובמה להתנהג עמו...”⁷⁵

היחס צריך להיות סבלני, ולכן תלמיד שסרח יש לגעור בו, אך להימנע ככל האפשר מלהכותו: **”כדי שיהיו עושים בהם רושם, אבל אם יורגלו בהכאות, לא יעשו בהם שום רושם, וגם ההורים לבסוף יהיו מצטערים”**⁷⁶. אין שלילה מוחלטת למכות, אלא יש לבחור בהם כאמצעי חינוך רק במקרים קיצוניים, כי אם ישתמשו במכות כשיטת ענישה קבועה, אז תפוג השפעתם, וההורים לא יצליחו בחינוך.

יחסו של ר' כלפון לצינונות

רב כלפון יחד עם רבנים נוספים⁷⁷ השתתף בייסוד התנועה הצינונית “עטרת ציון”⁷⁸ בגרבה, למרות מודעותו לחילוניותה של התנועה הצינונית העולמית⁷⁹, ולכך שמניעיה ורעיונותיה היו בעיקר לאומיים ולא דתיים.

73 שואל ונשאל, ח”ת, רטז

74 תורה וחיים, קלט.

75 תורה וחיים, קמ.

76 הכהן כלפון, ברית כהונה, פט.

77 בין מייסדיה היו גם הרב ציון הכהן, הרב מכלוף דעי, הרב חיים חורי והרב דוד עידאן, ששימש כנשיא התנועה מראשית התקופה.

הרב כלפון נחשף כמו רבנים נוספים, לעיתונים ציוניים חילוניים ואף לספרים של ציוניים⁸⁰: הרב העיד⁸¹ שנהג לעיין בעיתוני 'הארץ'⁸², 'העולם'⁸³ ו'התורן'. חשיפה זו הביאה למודעותו לחילוניותה של התנועה הציונית, ולמרות זאת התייחס אליה בחיוב עם הסתייגויות מסוימות.

תפקידי התנועה היו הפצת רעיון התחייה הלאומית, פעילות ציונית בג'רבה וסביבתה, שכללה איסוף תרומות לארץ ישראל ולתנועה הציונית ולימוד השפה העברית⁸⁴.

תמיכתו הנלהבת של הרב כלפון לתנועה הציונית ולמפעלה החינוכי, הקלה על התנועה הציונית ועל המפעל החינוכי החדשני שלה להתקבל ולהשתרש בקרב הקהילה השמרנית, שברובה הייתה נתונה למרות הרבנים, וסייעה להפוך את ג'רבה בנוסף להיותה מרכז תורני, גם למרכז ציוני-דתי.

הרב כלפון התייחס לתנועה הציונית כמגשימה את מימוש רצון האל לתהליך הגאולה בהיסטוריה. לדעתו, הגאולה תתרחש בדרך הטבע, למרות מעורבות האל בכל התהליך הגאולה, ולכן יש להשתדל למענה ולא להמתין לניסים, והעלייה לארץ ויישובה יעשו באופן רציונאלי ומחושב.

אין פלא ששירת התקווה תפסה מקום כבוד בין שירי הקודש. ניתן ללמוד זאת מתיאורו של סופו של כנס, בו דרש הרב כלפון בנושא הציונות⁸⁵: "אחרי זה שרו הקהל קדוש שיר התקווה ואחר כך קראנו מן המיצר וג' עד סוף ההלל. ... ועוד קראנו נשמת כל חי..."⁸⁶.

יחס חיובי זה התבטא גם כלפי חוזה המדינה בנימין תיאודור הרצל⁸⁷, שנהגו אף לחגוג לו ימי הולדת⁸⁸. הרב כלפון קרא לשתף פעולה עם רעיונותיו של הרצל:

"איש רם המעלה, זך השכל וחד הרעיון 'בנימין תיאודור הרצל' שמו, אשר עמד על דרכי וחוקי העמים והכיר כי לפי חוקי המדינות אין להשבית ולבטל כללות האומה... המציא רעיון נכבד להיות כל איש הבא להסתופף בצל החברה הציונית ובשם ציוני יקרא,

78 אברמסקי, פנקס הקהילות, כרך ח', ירושלים: יד ושם, תש"ל. עמ' 338. מסינג יהודה, החינוך היהודי בג'רבה בעידן

של תמורות, 1881-1956, באר שבע: המכון ליהדות בת זמננו, 1990, עבודת מ.א. עמ' 83.

⁷⁹ על ההבדלים בגישה לציונות בין רבני ג'רבה לרבני אשכנז החרדים עיין צור, ביות, 216.

80 תורה וחיים, קסז-קסח. שם, פא.

81 זכות משה, 32.

82 ראשיתו של העיתון הארץ מ-1918 כמהדורה עברית של שבועון הצבא הבריטי "The Palestine News". העיתון נרכש מהבריטים על-ידי המו"ל י"ל גולדברג, וב-1925 שונה שם העיתון לשם הארץ.

83 עיתון העולם בהוצאת ההסתדרות הציונית העולמית, יצא לאור כל שבוע והביא את החדשות מהעם היהודי בעולם וחדשות כלליות.

84 על פעילויות של החברה עיין מסינג יהודה, החינוך היהודי בג'רבה בעידן של תמורות, 1881-1956, באר שבע: המכון ליהדות בת זמננו, 1990, עבודת מ.א. עמ' 83-103.

85 עיין בנושא זוהר, מדינת.

86 זכות משה, נד. עיין גם סלושץ, האי, 81-82.

87 זכות משה, 18-22, 32-46.

88 אברמסקי, פנקס, 339.

יהיה משלם פרנק ורבע ... וראוי לכל איש ישראלי לתת אלפי תודות לו ברוך הוא על הגאולה והתשועה..."⁸⁹.

הרב כלפון תיאר את הרצל כאיש חכם שסייע רבות ברעיונותיו ובמעשיו לקידום בוא הגאולה ולהחזיר עטרה ליושנה.

יחסו לציוניים החילוניים

הרב כלפון שהתייחס לציוניים החילוניים לאורך כתביו השונים, ביקר אותם, אך עם זאת הוא הביע את הוקרתו להם על תרומתם לגאולת העם. לדעת הרב כלפון, העיסוק של הפעילים החילוניים בציונות, מחזק את השתייכותם לעם ישראל, אף שהם יהודים מתבוללים, ומעיד על אהבתם לעם היהודי ועל רצונם להבדילו מכל העמים. בפעילים הציוניים הוא רואה לא פחות משלוחי ההשגחה העליונה להגשמת גאולת ישראל: **"שלוחי ההשגחה העליונה לפנות דרך ולסול מסילה אל גאולתנו העתידה..."**⁹⁰. עצם הישיבה בארץ של יהודים אלה דומה לקבלת האלוקות: **"הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה"**⁹¹.

הרב כלפון כאמור, לא נמנע גם מלהעביר על הציונים החילונים ביקורת, למרות הבעת דברי התמיכה ודברי הסנגוריה עליהם. הרב חלק על הציונים המתמקדים בלאומיות ישראל בלבד, ללא התייחסות למשמעות של העם היהודי במובן הדתי⁹².

הרב לא התייאש ממצבם הרוחני של פעילי התנועה הציונית, למרות הביקורת שלו נגדם, כי הוא היה משוכנע שהגשמת הציונות תכלול לא רק גאולה במישור הפיזי, אלא גם גאולה במישור הרוחני, שתבטא בשיבה של היהודים, שסרו מדרך היהדות לערכי התורה: **"הנה מקרוב רבים מאחינו נתעוררו מתרדמת איוותם זו ושבנו מדרכם הרעה... ותקוותינו תעודדנו כי בשוב ה' שיבת ציון ונידחי ישראל יכנס, ישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם... הרגש הציוני" המתחדש... יצא לאורה וישיב לב אבות על בנים... ובפרט בקיבוץ נידחי ישראל אל הארץ...**⁹³

הסיבה שתביא לחזרתם בתשובה: עצם הרגש הציוני וקיבוץ הגלויות לארץ, יעוררו בציונים החילוניים את הרגש היהודי ויחזירו אותם למקורות היהדות.

היחס למתנגדי הציונות

הרב כלפון, שהיה מודע לזרמים בקרב היהודים שהתנגדו לציונות, דחה את דעתם⁹⁴. בדבריו אין התייחסות ישירה לזהות המתנגדים. יתכן שלא היה מעוניין לתקוף אותם באופן ישיר, כדי להימנע ממחלוקת: **"ואין לנו רק להתאחד ולהתאגד בבנין וישוב הארץ...**

89 זכות משה,, מח.

90 תורת משה, קפב. כמו כן עיין שם, קצט.

91 תורה וחיים, שיג

92 תורה וחיים, שסה.

93 תורת משה, רסז.

94 תורת משה, קעה.

ולהתרחק מכל צד ניגוד ומחלוקת בין עם אחינו בין עם שאר השכנים... שיש להתרחק לבלתי התנגד לאחינו גדולי ישראל המשתדלים בישוב ארצנו והטבת מצבה... וכל מי שמתנגד להם במטרותיהם אינו אלא כמי שנוסע בספינה... וחשב להכות בפטיש לנקוב נקב... כל המתנקש ואינו עוזר בישוב ארצנו... מונע טובה כללית...”⁹⁵.

המתנגדים לציונות נתפסו לא רק כמי שאינם סייעו, אלא כמי שעלול להזיק לעם ישראל, כאותם שנוקבים חור בחדרם הפרטי באונייה, אך עלולים במעשיהם להטביע את האונייה כולה.

יחסו החיובי והאוהד לתנועה הציונות, למרות מאפייניה החילוניים, לעומת יחסו השלילי לכי"ח, נבע מכך שכי"ח שאבה את מקורותיה ממקורות לא יהודיים, שנתפסו כמאיימים על מסורת האבות, לעומת הציונות שנתפסה כתולדה והמשך טבעי לאהבת ארץ ישראל ולשפה העברית הקיימת מדורי דורות.

החשש מפני השפעות זרות של הציונות:

עם החשיבות שהעניק הרב כלפון למפעל הציוני, הוא חשש מהשפעות זרות של הציונות על בני קהילתו, ולכן התנה, כי קיום כל פעילות ציונית בגרבה תותר רק עם השגחה דתית, בדומה לקריטריונים שנהג לגבי כל פעילות אחרת⁹⁶: “החברה אשר אינה תחת השגחת תלמיד חכם ירא אלוקים וסר מרע, אין אנו נותנים לה כל ערך... על כל דבר המביא לידי ערווה, ועל כל מי שמפיץ רעיונות של שווא בלומדים אצלו, כמו ריקודים ותלבושת זרה וביטול תורה...”⁹⁷.

נראה כי דובר בפעילות ציונות, הכללה ריקודים מעורבים, לבוש לא צנוע ואף זמן מבוזבז הנחשב כביטול תורה. לימוד העברית, או כל פעילות ציונית אחרת נתפסו כפעילויות בעלות ערך חשוב, אך לא כשהן מנוגדות לרוח היהדות.

החזון על המדינה שבדרך

הרב חזה את אופי מדינת היהודים על כל מאפייניה בפרטנות, הוא הציע תוכנית מפורטת למימוש חזונו על אופי המדינה, בה הציע הצעות מתחומי חיים שונים ליישוב הארץ ולטיפוח איכות החיים בה: כמו סוג השלטון, הצביון הדתי של המדינה ואופייה הכלכלי, מדידת אדמות ותכנון חלוקתם, דרכי תחבורה לישראל, סיוע לקליטה הראשונה בארץ,

⁹⁵תורת משה, קעה.

⁹⁶ על מידת קיום תנאי זה אעסוק בהמשך.

⁹⁷ הכהן כלפון, שואל ונשאל, ח"ג, קכב.

הקמת אגודות שיסייעו במציאת עבודה, שירותי בריאות, בתי זקנים, בתי ספר, אמצעי תקשורת ועוד⁹⁸. בכל התכנון הוא שילב טכנולוגיה ושיטות ארגון מודרניות. לרב היה חשוב שהמדינה תתבסס על עקרונות החופש, אך מצד שני ביקש לשמור על ציונה היהודי. הרב ניסה לבסס את חזונו על שני ערכים אילו, שקיים ביניהם מתח, תוך ניסיון להימנע מפגיעה בשניהם.

נצני מודרניזציה בעקבות התנועה הציונית

בעקבות תמיכתו האקטיבית של הרב כלפון, בפעילות הציונות בג'רבה, זכתה פעילות התנועה באהדת החברה המסורתית והשמרנית בג'רבה וזו הביאה עימה את ניצני המודרניזציה למקום והובילה לשינוי בקהילה בדמות מערכת חינוך מהפכנית "דבר עברית", שהפקיעה את הבלעדיות של החינוך המסורתי. לצד התנגדותו העזה של ר' כלפון ללימודי חול, הוא תמך בפעילות החינוכית של חברת "דבר עברית" שהייתה חברת בת של התנועה הציונית "עטרת ציון"⁹⁹. חברת "דבר עברית" הוקמה בשנת 1943, ותפקידה המוצהר היה הפצת השפה העברית¹⁰⁰. החברה ייסדה בית ספר לעברית, בו למדו נערים עברית בשעות ההפסקה מלימודי הקודש בצהרים ולאחר תפילת ערבית.

תמיכתו של ר' כלפון במערכת הלימוד של חברת "דבר עברית" סייעה והביאה לשינויים מהפכניים במערכת החינוך של קהילתו. חדרי הלימוד המסורתיים בבתי-הכנסת בחארה הכבירה חדלו להיות המסגרת החינוכית הבלעדית בשכונה זו עם הקמת מסגרת חינוכית של "דבר עברית".

שינוי מהותי נוסף במערכת החינוך התבטא בלימוד תכנים חדשים, מעבר ללימוד עברית, כמו לימודי חשבון, גיאוגרפיה, שינוי בסגל המורים, בשיטות לימוד חדשות ועוד. במסגרת זו החלו לשלב לימוד בנות¹⁰¹ החל ב-1948¹⁰², וזה היה תקדים ומהפכה משמעותית בג'רבה, והיווה מימוש השאיפה של הרב כלפון לשילוב הנשים במפעל של תחיית השפה העברית¹⁰³. לדעת הרב לימוד הזכרים בלבד, כפי שהיה נהוג בג'רבה, לא יאפשר את החייאת השפה לשימוש יום יומי כפי שרצה, ולכן לדעתו, הלימוד צריך לכלול גם את הנקבות.

98 תורה וחיים, רכח-רכט. לח-לט. זכות משה, 18-22, 32-46.

99 תנועות נוער ציוניות נוספות פעלו אף הן להפצת השפה העברית, כמו ארגון "הנוער העובד", שהוקם בחארה הצגירה ב-1945.

100 מסינג יהודה, החינוך היהודי בג'רבה בעידן של תמורות, 1881-1956, באר שבע: המכון ליהדות בת זמננו, 1990, עבודת מ.א., עמ' 243.

101 הרבנים התנו את לימוד הבנות בהוראה נפרדת מהבנים על ידי מורה. בהעדר אישה מקומית שתשמש כמורה נדחה הדבר עד שהובאה מורה מחוץ לג'רבה.

102 על פי כתב העת הירח, שנה ב', חוברת ב', חשוון תש"ט (המאמר עוסק בנוקדי הבורות של הנשים הפוגע בהן ובמשפחתן). על פי מסינג יהודה, החינוך היהודי בג'רבה בעידן של תמורות, 1881-1956, באר שבע: המכון ליהדות בת זמננו, 1990, עבודת מ.א., עמ' 262, מסגרת חינוכית לבנות החלה ב-1947.

103 לימוד הנשים כאמור לא היה מקובל אז בג'רבה, והצעה זו, שהיא ערך מודרני, היא בעצם חידוש. עוד עיין זכות משה, 21.

תמיכתו הייתה אחד הגורמים להצלחת התנועה ולהגדלת מס' חבריה¹⁰⁴ בקרב בני קהילה המסורתית והשמרנית. מנהיגי החברה¹⁰⁵, אומנם לא השתייכו להנהגה הדתית¹⁰⁶, אך נזקקו לתמיכתה בעיקר בחארה הכבירה, כדי להשיג שיתוף פעולה של בני הקהילה, שהיו כפופים למרות הרבנים.

עם זאת, לא כל הרבנים התלהבו מפעולותיה, והיו שראו בהם פגיעה בלימוד התורה¹⁰⁷. על התנגדות לחברה ועל התמיכה של ר' כלפון וחשיבותה לקיום החברה, ניתן ללמוד זאת מדברי מייסדי התנועה: **"יש לציין בשמחה את העידוד שאנו מקבלים כל הזמן מהרבנות (...)** למרות כל המתנכלים והמכשולים שעמדו בדרכנו ("שפתנו" כסלו- ניסן תשי"ח, עמ' 4)...¹⁰⁸ ובהמשך הם מתייחסים לתמיכת הרב כלפון: **"לולא הגנתו כלפי כל המתנגדים למיניהם לא (יכלה החברה) להזיז אצבע (...)" (שם, עמ' 8).**

אף רב מהרבנים המתנגדים, לא יצא בגלוי נגד פעולות התנועה, יתכן מתוך כבוד לעמדתו התומכת והנלהבת של הרב כלפון, שהיה המנהיג הדתי המוביל.

הרב כלפון היה מודע לבעיות ההלכתיות בפעילויות הציוניות שעוררו את התנגדות הרבנים, אך הוא חשב שניתן למנוע אותם על ידי השגחת תלמיד חכם על הפעילות של כל ארגון ציוני, כולל על לימוד העברית.

סיכום

ראינו כי לרב כלפון יש שני צדדים שלכאורה הם מנוגדים: מצד אחד יש לרב כלפון תדמית של רב שמרן, שיצא באומץ ובלא חשש נגד כל ניסיון שאיים על הצביון הדתי של בני קהילתו, ומצד שני ראינו פן שונה לגמרי של אדם שלא חשש מטכנולוגיות ומתפיסות עולם חדשות, ואף אימץ אותם בחום בתחומים שונים. הרב לא שלל עקרונית את ההשכלה, הטכנולוגיה והמודרניזציה, שאותם תפס כמקדמים את החופש והשוויון וכמשפרים את חיי האנושות, אלא ביקש לשמור על הזהות הדתית הייחודית מכל השפעה של תרבות חילונית, ולכן כל חשש מפני חדירה של תרבות זרה- נדחה על ידיו לדוגמא: קבלת הציונות שמניעה לא היו דתיים, התקבלה על ידיו לעומת דחייתו את כ"י"ח. כ"י"ח לא נדחתה בגלל בשורת הקדמה שהביאה עימה, אלא בגלל שהיא שאבה את מקורותיה ממקורות לא יהודיים, שנתפסו כמאיימים על מסורת האבות. הציונות לעומתה,

104 עיין מסינג יהודה, החינוך היהודי בגירבה בעידן של תמורות, 1881-1956, באר שבע: המכון ליהדות בת זמננו, 1990, עמ' 271-272.

105 אחד המייסדים בתנועה היה הרב וזיפה כהן ששימש מאוחר יותר כנשיא "עטרת ציון".

106 עיין מסינג יהודה, החינוך היהודי בגירבה בעידן של תמורות, 1881-1956, באר שבע: המכון ליהדות בת זמננו, 1990, עמ' 244.

107 הרב ששון כהן סיפר בראיון שרבנים לא ראו בעין יפה את השתתפות הילדים בפעילות התנועה על חשבון הלימוד של "ארבע אמות הלכה" (ששון כהן; ראיון).

108 מסינג יהודה, החינוך היהודי בגירבה בעידן של תמורות, 1881-1956, באר שבע: המכון ליהדות בת זמננו, 1990, עמ' 271-272.

נתפסה כתולדה והמשך טבעי לאהבת ארץ ישראל ולשפה העברית הקיימת מדורי דורות,
ולכן התקבלה באהדה.